

Dvije za našu znanost veoma značajne knjige

U zadnjih nekoliko mjeseci zapazio sam da su se na našem knjižarskom tržištu pojavile dvije veoma zanimljive, a nakon njihovog čitanja mogu sasvim mirno kazati i veoma značajne knjige. Radi se o djelima dvojice naših mlađih znanstvenika iz domena društvenih i humanih znanosti- Adnana Silajdžića (islamolog) i Husnije Kamberovića (historičar). Pojam mlađi naučnik je kod nas nešto relativiziran činjenicom da su svi naši intelektualci i naučnici silom prilika, a to je agresija koja je izvršena na Bosnu i Hercegovinu, izgubili nekoliko dragocjenih godina života i rada i da se to dogodilo upravo onda kad su oni bili u naponu razvoja, te je njihov curriculum pomjeren za nekoliko godina, tako da njihova mladost ponekad pada i u vrijeme koje se uobičajeno može nazvati doba pune zrelosti, mada mladost nipošto ne isključuje i duhovnu i moralnu zrelost, kao što ni godine nikom ne osiguravaju nekakav osobit duhovni i moralni status. Stoga, kad kažem mlađih naučnika, mislim zapravo na one ljude koji su danas u četrdesetim godinama života, ali u koje treba uračunati i deset izgubljenih ili gotovo izgubljenih godina za sve one koji su bili u zemlji zahvaćenoj ratom i koji su pretrpili nasilja združene srpsko-hrvatske agresije kojima smo bili izloženi. Knjiga Adnana Silajdžića nosi naslov «Islam u otkriću kršćanske Europe», a izdavač joj je Fakultet islamskih nauka u Sarajevu (izdanje je datirano 2003. godine), dok je drugo djelo, tj. knjiga Husnije Kamberovića, pod naslovom «Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini 1878.-1918.», izašlo kao zajedničko izdanje Hrvatskog instituta za povijest i Instituta za istoriju u Sarajevu, a datirano je 2003. godine. U ovom prikazu ćemo pokušati ukazati na značaj ovih dviju knjiga za našu znanost i na vrijednost ovih djela u kontekstu obnove naše društvene nauke uopće. Kako se iz naslova ovih djela vidi, ona se bave različitim pitanjima. Prva, tj. Silajdžićeva knjiga, prvi je kod nas ostvareni pokušaj da se da znanstveno utemeljen pregled stavova kršćanstva prema islamu i eo ipso i prema muslimanima, kao jednoj novoj pojavi i novom faktoru u strukturi vjerske, a zatim i opće povijesne situacije nastale na Bliskom istoku i u širem svjetskom kontekstu, u početku sedmog stoljeća naše ere i da se nastoji pratiti razvoj tih stavova, od prvih kršćanskih reakcija (istočnog kršćanstva) na događanja u Meki i Medini i na cijelom arabijskom poluotoku i području Plodnog polumjeseca, pa do današnjih dana, kad pitanje odnosa islama i kršćanstva stoji u centru zbivanja svijeta i kad iz sebe ima višestoljetni proturječni razvoj. Drugo, Kamberovićevo, djelo je, koliko mi je poznato, prvi historiografski ozbiljno zasnovan i na izvornoj građi utemeljen pokušaj da se da slika zemljišnog posjeda našeg plemstva u momentu kad je ono već uveliko bilo u procesu propadanja i gubljenja svake, pa i ekonomske i političke uloge u Bosni i Hercegovini, tj. u vrijeme okupacije zemlje od strane Austrougarske monarhije do koje je došlo nakon Berlinskog kongresa europskih sila održanog 1878. godine. Tim pokušajem se s dnevnog reda skidaju mnoge rasprave i pseudonaučne diskusije o tome da li smo ili nismo imali plemstvo u Bosni, da li je to plemstvo bilo utemeljeno u zemljoposjedu, baš kao i svugdje u Europi i kakvi su bili stvarni zemljišni odnosi u tadašnjoj Bosni, odnosno da se s ovog historijskog pitanja skine naplavina raznih mitologema, ideologema i političkih računica

nastalih u okviru naših nacionalnih historiografija i politika. Značaj ova dva djela je višestruk i ovdje ćemo pokušati da ih prikažemo i damo ocjenu doprinosa njihovih autora našoj znanosti.

Silajdžićeva knjiga je djelo obima 368 stranica veličine 21 cm. Djelo ima prilično veliku ambiciju, a na sreću toga je autor svjestan, pa su uobičajene posljedice velikih ambicija na taj način izbjegnute, a njihovo često negativno djelovanje smireno i stavljeno u okvire opravdanog. Silajdžić želi da u jednom potezu prikaže i osvijetli ukupnu refleksiju pojave islama i njegovog historijskog trajanja u ogledalu kršćanske misli i to od početnih reakcija na pojavu novog božjeg poslanika (Muhammeda a. s.) i nove vjere na obzoru tadašnjeg svijeta-islama, prateći reakcije na ulogu i značenje islama do kojih je dolazilo u različitim fazama historijskog razvoja i kršćanstva i islama, sve do našeg doba. Zadatak, kojeg je autor sebi postavio je veoma velik i kompliciran, dakle, težak, ali ne i neostvarljiv. Zadatak nije neostvarljiv u slučaju da autor zna i prepozna granice znanstvenog odnosa prema svakoj sintetičkoj slici o kretanju ljudskog duha u tako velikim rasponima vremena i prilika, te o složenim odnosima duhovnih i stvarnih historijskih prilika i odnosa. Naime, u svakom slučaju kad se želi postići izvjesno razumijevanje određenih historijskih pojava, a to je specifičnost spoznaje svake historijske pojave, nužna je jedna opća i sintetička slika o takvim pojavama, odnosno i u ovom slučaju, nužna je opća i sintetička slika stanja odnosa i refleksije islama u kršćanstvu i obrnuto, kako bi se taj odnos i iz njega nastale prateće pojave, mogli situirati i sagledati u svojoj složenosti i dugom trajanju te relacije i u svjetlu velikih promjena u odnosima do kojih je dolazilo tokom vremena. Međutim, ta opća slika i neka vrsta vremenske i sadržajne sheme, koju takve slike svagda sa sobom nose, mora biti pravilno shvaćena i interpretirana, kao što mora biti ograničeno njeno djelovanje na našu sposobnost da pravilno razumijevamo i tačno uočavamo nove momente u razvoju pojava koje istražujemo. Radi se o tome da ne smijemo dozvoliti da nam stvaranje jedne opće i sintetičke slike stvari, koja svojom apstraktnošću i snagom cjeline, jer je cjelina svagda sadržajno i značenjski bogatija od sume svojih dijelova, ne zapriječi uviđanje novih momenata do kojih u vremenu svagda dolazi, te da tako ne uočavamo nove momente u odnosu dvije takve pojave kao što su velike svjetske religije kršćanstvo i islam. Čini mi se da je Silajdžić bio svjestan ovog važnog momenta i da je, praveći opći okvir i shemu svog promatranja refleksije islama u kršćanstvu i to historijskom kršćanstvu, a ne nekom apstraktnom kršćanstvu shvaćenom po njegovoj unutarnjoj biti i duhovnoj strukturi koju on od početka kao jednu i jedinstvenu nosi sa sobom, izbjegao uobičajene greške koje možemo primijetiti kod nekih autora koji su se bavili istim problemom, bilo s koje strane da su promatrali odnos i refleksiju islama u kršćanstvu ili kršćanstva u islamu. Naime, najlakše je taj složeni odnos, koji se oblikuje i definira u tako dugom vremenskom rasponu, a da historijski i u duhovnom smislu svagda zadrži svoj dalekosežni smisao za obje strane, postaviti i razriješiti tako da se oba ova momenta jedne cjeline, a to je istraživanje duhovnosti ljudstva promatrane kroz odnos i refleksiju dva bitna njena momenta i dva modusa njenog historijskog oblikovanja, kada se ti momenti suprotstave, te se svagda posmatraju kao kontrapunktni momenti neke određene jedinstvene stvarnosti. Tada se dobije ono shematsko što sadrži svako pojmovno definiranje stvari, tj. na jednoj strani, svagda se nalazi islamski, a na drugoj, svagda kršćanski stav i nazor, a gubi se ono što je za oba ova stava bitno, a to je da se tu radi samo o dva historijski uvjetovana i nastala načina koncipiranja jedne te iste relacije, a to je relacija između čovjeka i boga, odnosno relacija imanencije i transcendencije, za koju valja reći da nastaje svagda i na svakom mjestu i gdje se javlja ljudska svijest kao specifičan način osvješćavanja ljudskog bića. Kad uspostavljamo relaciju nekih relata, tj. kad uviđamo

uzajamnost u procesima neka dva dana moneta neke cjeline, a to su u ovom slučaju dvije veoma bitne i veoma raširene vjere čovječanstva, tada moramo, ako želimo ostati u domenu pojmovnog razumijevanja uspostaviti i ono što dovodi u relaciju ta dva relata, tj. moramo pretpostaviti da postoji neka bit zajednička i ujedno nadređena obima ovim momentima jedinstvene sudbine čovjeka. Izbjegavajući da uđe u ovakvu shematiku, Silajdžić je, poštujući historiju odnosa, počevši od prvih reakcija kršćanskog svijeta na pojavu islama, pa do našeg vremena, pustio samoj stvari da dođe do izraza i da se odnos i refleksija oblikuje sami od sebe, ali, istovremeno i da se sagleda šta je u tom odnosu ono vremenito i izazvano prilikama, kako u samom kršćanstvu i islamu, tako i u relanoj situaciji u kojoj se oni historijski susreću i stupaju u odnos, a šta je pak ono što čini dubinu ovog odnosa i što otkriva neku dublju istinu obje ove religije, istinu koja se izražava upravo kroz njihov odnos i njegov veoma složen razvojni proces suprotstavljanja, razlikovanja, upoznavanja, razumijevanja i eventualnog približavanja, ako ni u čemu drugom, a ono u shvatanju zajedničkih korijena u tzv. Abrahamovskoj vjeri u jednog jedinog boga. Silajdžić je, tako, preduzeo da da pregled stavova kršćanskih relevantnih mislilaca, institucija kršćanstva i segmenata historijskog kršćanstva (istočnog i zapadnog kršćanstva, reformacije, antireformacije i ekumenskog kršćanstva), koje je kako znamo historijski postalo podijeljeno na mnoge pokrete, škole i tendencije, prema islamu, a tu sliku on prati od polemika protiv islama od strane Jovana Damašćanina, Nestorijanaca i Bizantijske crkve i njenih teologa, koji su se prvi susreli s pojavom i snažnim impulsom kojeg je islam unio u povijesna i duhovna zbivanja istočnog sredozemlja, da bi nastavio da istražuje kako su na islam gledali na zapadu u okviru zapadne Crkve suočene s pojavom islama na Mediteranu i u samoj Europi (Španija, Sicilija i kasnije Balkan i Srednja Europa), koja je nastala podjelom kršćanstva 1054. godine, prije svega u djelima najznačajnijih teologa i filozofa, kakvi su bili Ricold i Toma Aquinski, te kasniji kršćanski pisci u Italiji, koja se, preko Venecije i Genove, susrela s obnovom islamskog utjecaja i njegovim novim oblicima djelovanja nastalim pojavom Osmanskog carstva kao svjetske i Mediteranske sile. Silajdžić, nadalje, istražuje kako se europsko prosvjetiteljstvo odnosilo prema islamu i kako je došlo do toga da se islam shvati kao jedna vrsta reformacije ili kao pojednostavljeni i fanatizirani oblik osnovne religijske slike svijeta, kakvu imamo u kršćanstvu. Naravno, da do stvarnog poznavanja i upoznavanja islama nije moglo ni doći dok samo kršćanstvo nije počelo sebe promatrati sa stajališta znanosti, odnosno dok i prema sebi nije uspostavilo neki kritički odnos i relativiziralo sopstvenu poziciju ne uzimajući je kao jedinu i meritornu mjeru za fenomen religijskog uopće. Takav pokret kritičkog propitivanja samog kršćanstva započinje čuvenim Strausovim djelom «Das Leben Jesu», od koje započinje prvi, tj. filološki znanstveni kritički pristup izvorima kršćanstva. Tako je nastao pokret upoznavanja i interpretacija islama, koji ulazi u okvir pozitivističkog znanstvenog istraživanja iz kojeg će se razviti ono gledanje na islam koje će kasnije biti nazvano orijentalizmom, tj. kroz model europske znanosti uobličen pogled na islam i njegovu suštinu. Silajdžić ne promatra samo laička mišljenja i shvatanja islama u današnjem kršćanskom svijetu gledanom u cjelini, nego razmatra i stavove zvanične crkve prema islamu, budući da je prvobitni ratnički odnos prema islamu, formiran na zapadu Europe još u vrijeme vladavine Karla Velikog i stavova Achenskog sabora, koji je doveo do pokušaja radikacije islama ne samo iz Europe nego i sa Bliskog istoka (Krstaški i anti-osmanski ratovi), barem sa područja Palestine, koje je proglašeno izvornom zemljom kršćanstva, a zatim i sa drugih područja zahvaćenih islamom. Tako on referira i o stavovima kršćanstva, u ovom slučaju katoličanstva, prema islamu u dokumentima i raspravama Drugog Vatikanskog ekumenskog Koncila, koji je održan od 1962-1965. godine i koji je

formulirao stavove o tom pitanju koji još i sada važe u Katoličkoj Crkvi. Tako nam Silajdžić daje jednu korektno izloženu panoramu stavova kršćanstva- istočnog i zapadnog -prema islamu i omogućuje nam da vidimo islam i sebe kao muslimane i u ogledalu kojeg drže drugi, a ne sami mi. Svako je, naime, u svom ogledalu lijep i nije poznato da se bilo ko nije smiješio na sopstvenu sliku u sopstvenom ogledalu. Međutim, svijet u kojem jesmo je složen i liči više na razbijeno nego na normalno ogledalo gdje jedan segment daje jednu, a drugi drugačiju sliku stvari. Samo cjelina, do koje se opet može doći samo mišljenjem, jeste istina same stvari, koliko ona može uopće da se pojavi u očima čovjeka. U tom smislu, ova Silajdžićeva knjiga je višestruko značajna za nas i za našu islamsku misao, a posebno za razvijanje naše sposobnosti da o sebi mislimo uzimajući u obzir i ono što o nama misle ili su mislili drugi, u ovom slučaju kršćanski mislioci ili kršćani uopće, budući da je njihova slika o nama i islamu, stvarana stoljećima upravo posredstvom duhovne moći same crkve, te da nam ona reflektira nešto i od opće istine o nama samima, koja često izmiče onome koji sebe vidi samo u sopstvenoj projekciji. Silajdžić je prvi naš pisac koji pokušava da nas upozna i intimizira s pogledom na nas koji o nama muslimanima i o našoj vjeri imaju drugi, oni s kojima živimo i koji će s nama živjeti, ako svijet uopće ima budućnost. To je veoma važno ne samo s obzirom na stvarne i historijske odnose, nego i u principu, tj. važno je da znamo i stičemo svijest o tome da u okvir božje nakane s nama ljudima spada i ono drugo i da niko sam i iz perspektive svoje specifične duhovnosti i religioznosti nema pravo da donosi sud koji se tiče svih i svakog datog oblika duhovnosti kao oblika u kojem i posredstvom kojeg čovjek spoznaje svoju ljudsku ograničenu i na boga upućenu bit. Drugi nam je potreban koliko i mi sami, da bi realizirali svoju bit. Kad bi svi ljudi bili isti i mislili jedno, tada ne bi trebalo da postoji čovječanstvo, dovoljno bi bilo da postoji samo jedan jedini čovjek na svijetu, jer bi i time bilo moguće dokazati da je bog svemoguć i da može da stvara sve pa i biće koje mu je u nekom smislu slika i prilika. Razlika, pa i religijska razlika, je od boga dato stanje ljudstva i mi moramo da ga poštujemo, pa nam ostaje samo da se međusobno upoznajemo i nastojimo što bolje razumijevati jedni druge. U tom smislu, ova Silajdžićeva knjiga ima bitan i pionirski značaj za naše duhovne prilike.

Druga knjiga, o kojoj želim nešto više kazati, je već navedena knjiga autora Husnije Kamberovića, inače direktora Istorijskog instituta u Sarajevu, koja je posvećena stanju vlasništva na zemlji našeg plemstva, odnosno, bolje i preciznije, a i u historijskom smislu tačnije, rečeno, našeg begovata, kako to kaže i sam autor ove vrijedne studije. Knjiga je obimna i obuhvata 551 stranicu teksta veličine 24 cm. Podijeljena je na više poglavlja, od kojih su najznačajnija ona koja čine prikaz uglavnom svih, i to preko svake mjere oskudnih i meritornih dosadašnjih istraživanja ovog fenomena, zatim ona koja prikazuju metodologijske osnove autorovih istraživanja, njegove izvore i način njihove upotrebe, te ona koja predstavljaju pozitivna izlaganja nalaza, odnosno prikaz materije o veličini, statusu i alokacijama begovskih posjeda, zapravo prikaz posjeda najznačajnijih begovskih obitelji Bosne i Hercegovine, uz, naravno, prikaz opće društveno-historijske pozadine cijelog pitanja, u okviru kojeg se problem begovskih posjeda javlja ne samo kao puko historiografsko pitanje, nego i kao opće društveno, političko i socijalno pitanje, u stvari prilika u kojima će ono biti stavljeno u kontekst ukupnih nastojanja za eliminaciju ostataka turskog vremena, njegovih institucija i odnosa, tj. na način koji će ovu grupu bosanskog stanovništva staviti u fokus određenih i ne baš povoljnih socijalnih, političkih pa i međunarodnih prilika i događanja. Interesantno je napomenuti da je naša i inače mlada historiografija, koja jedva da započinje u prvim decenijama XX stoljeća, a koja je veoma dugo (50 godina) bila pod dominirajućim utjecajem marksističke metodologije i filozofije historije koja u centar stavlja upravo odnose u materijalnoj bazi društva, a tu

spada i zemljišno vlasništvo i prava koja iz njega proizlaze, ovo pitanje sasvim zanemarila osim u pukom ideologijskom i političkom kontekstu kojeg je ovo pitanje kod nas dobilo. Svugdje u svijetu je pitanje plemićkih posjeda, izuzimajući događaje u Francuskoj 1789. godine, bilo pitanje legitimnosti posjeda i bilo je prvenstveno pravno i socijalno, a nikako političko pitanje, o kojem je historiografija govorila upravo u tim kontekstima, zapravo u kontekstima analize pravnih i socijalnih odnosa u datom društvu. Kad se pitanje zemljišnih odnosa i posjeda pretvara u političko pitanje i rješava čak i oružjem, a to se kod nas događa u XX stoljeću, kad su imovine nasilno oduzimate i davane srpskim seljacima, koji nisu imali pravnog osnova da ih zahtijevaju, tada je tu veoma malo historije i nauke, ali mnogo ideologije i drugih vrsta predrasuda. Autor je učinio dobro što je svoje istraživanje ograničio samo na period austrougarske okupacije i tako rasteretio svoje pitanje od mnogih problematičnih i veoma složenih pitanja, čije rješenje bi ovisilo, više nego je to moguće danas savladati, od korištenja osmanske građe i arhiva kao relevantnih izvora saznanja. Time je on metodološki i tehnički olakšao svoj posao, a i nama omogućio da mnogo lakše pratimo izlaganje i kontroliramo materiju o kojoj se radi i to na izvorima koji su nam dostupni i nalaze se u našim domaćim ili austrijskim arhivima. S druge strane, složeno pitanje osmanskog zemljišnog prava i položaja raznih peritežaoca prava na zemlju ili njene plodove i dohotke od nje, te nekada važeći tapijski sistem utvrđivanja tih prava, koji je bio nepouzdana osnova za utvrđivanje pravnog odnosa pojedinih pritežaoca prava na zemlju, autor je ovim ograničavanjem na period za koji ima katastarske dokumente, izbjegao i time veoma rasteretio svoje istraživanje i tako sebi omogućio da uđe u bit stvari, a to je da realni i pravno priznati posjed, u bilo kojem vidu da se on javlja, stavi u fokus svojih istraživanja. Njegova istraživanja su, a to se može odmah i bez ograda kazati, otklonila dvije velike i ja bih rekao nametnute nam zablude kad se radi o ovom pitanju. Prva je zabluda da mi nismo uopće imali plemstva u europskom smislu riječi, tj. da nismo imali obitelji koje su posjedovale velike komplekse zemljišta kao predmet uživanja u kontekstu nasljednih obiteljskih prava, koja su im bila ne samo izvor prihoda za život nego i osnov velikog društvenog utjecaja i službi u javnom životu, pa i na dvorovima sultana ili valija. Time je ona dilema, koju su nametali protivnici muslimana, ali ne samo oni, nego i austrougarske vlasti, pa i naša nezrela i nesposobna mlada buržoazija, a to je dilema o tome da li smo mi uopće imali plemstvo koje se može porediti i rangirati u smislu uobičajenih izvorišta plementitaskih prava i rangova u zapadnom svijetu, potpuno otklonjena i odgovor koji slijedi je da smo i mi u Bosni i Hercegovini i to čak i krajem XIX stoljeća, kad smo već prošli mnoge progone i sekvestracije, kako osmanlijske tako i austrougarske vlasti, ipak imali plemstvo i to kako ono visoko, sa velikim posjedima i tradicijom u vršenju javnih službi i obaveza, tako i ono srednje i sitno. Druga velika zabluda, koja ovim istraživanjima Kamberovića postaje razotkrivena i otklonjena, a stvarana je cijelo jedno stoljeće i više, je zabluda da su neki drugi ljudi a ne muslimanski stanovnici Bosne i osobito bosanski plemići, bili najveći vlasnici zemljišta u Bosni i da su se sve kasnije konstrukcije i laži, a među njima i ona čuvena Kažićeva o tome da su Srbi posjedovali 70% zemljišta u Bosni, pokazale kao puke laži, odnosno da Kamberović jasno utvrđuje i da iz njegovih veoma preciznih istraživanja izlazi da su muslimani u Bosni i Hercegovini posjedovali daleko najviše zemljišta svih vrsta-njiva, oranica, pašnjaka, livada, šuma i građevinskog zemljišta u gradovima. To je historijska istina i ništa više. Značenje ovog rada sastoji se u tome što je Kamberović postavio metodologijske i konceptualne osnove za sva buduća i daljnja istraživanja u ovoj oblasti i stvorio mogućnost za utemeljenje jedne stvarne socijalne historije Bosne i Hercegovine, sa kojom bi se i mi našli na pragu jednog modernog i od svake ideologijske i političke impregnacije oslobođenog

historiografskog mišljenja. Što vrijeme bude više odmicalo sve će više rasti značenje ove odlične Kamberovića knjige. Šteta je jedino što je Kamberović, a to je nažalost realnost naše nauke, nije mogao računati na pomoć i podršku države u provođenju svojih istraživanja, koja bi, proširena i produbljena svakako donijela mnogo više rezultata i u općem teorijskom smislu i u pogledu razumijevanja naše historije, kao i u praktičnom pogledu, tj. u pogledu konačnog sređivanja odnosa u ovoj oblasti punoj svakojakih uzurpacija i nepravdi.